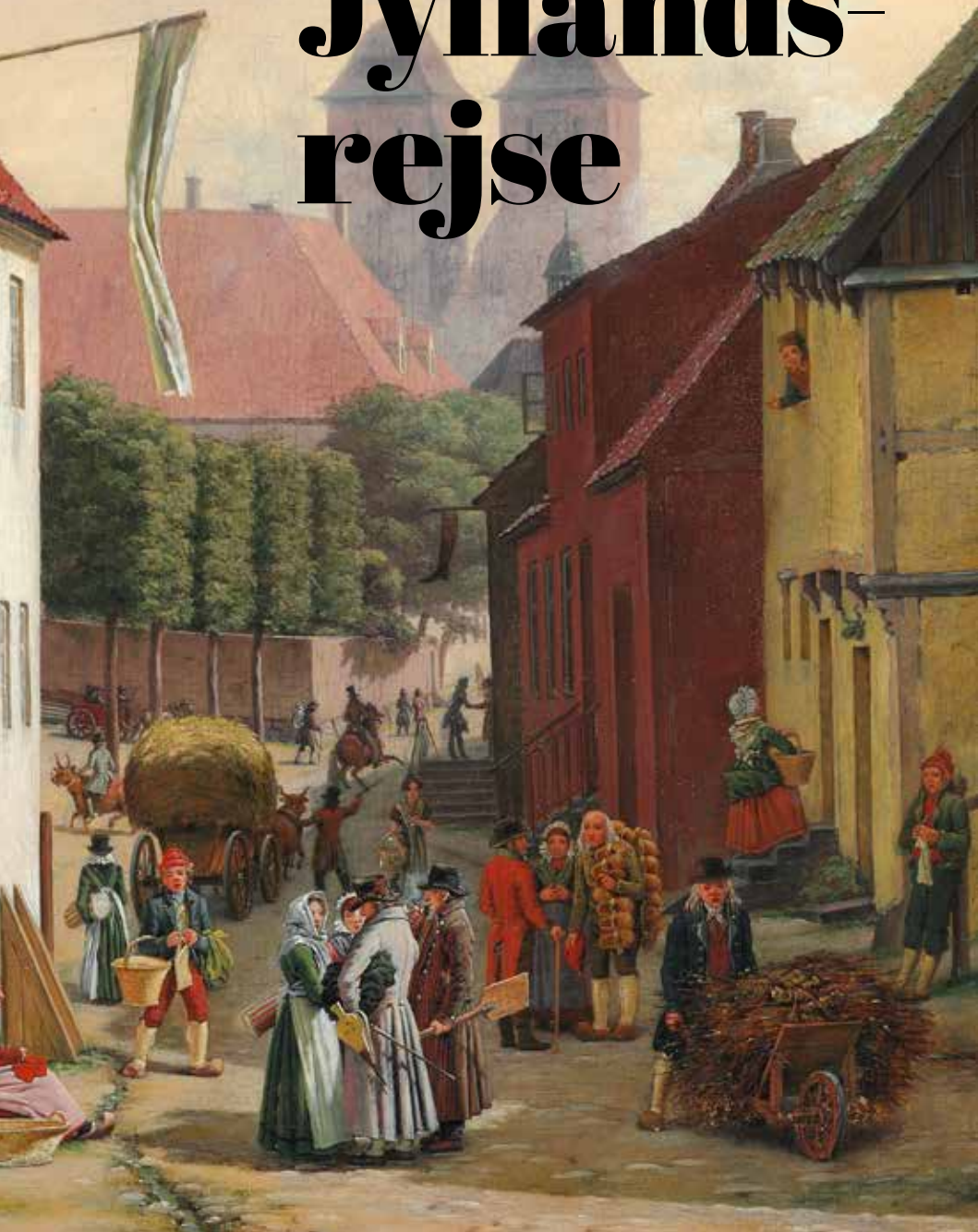

En Jyllands- rejse

Mod vest

Byen var langsomt ved at vågne. Solen stod allerede højt på himlen, og selv i den tidlige morgen havde solstrålerne kraft. På gæstgivergården Rydell i Randers fik to unge mænd båret deres tunge kufferter ud til hestevognen, mens de betalte deres regning til den kraftige, svensktalende værtinde. Det var den 6. juni 1830, og det så ud til at blive en dag med smukt rejsevejr. Da mændene var kommet ombord, satte rejsevognen i gang, og lyden af hestesko gav genlyd gennem byens snævre gader. Adskillige steder i byen var vejen spærret på grund af reparationer på brolægningen, så de kørte forkert flere gange, før de omsider fandt ned til landevejen, der førte dem vestpå ud af byen. Begge sad tavse, mens de opmærksomt studerede udsigten gennem vognens vinduer. Til venstre for landevejen kunne de se Gudenåens mange forgreninger, der slyngede sig gennem den flade, lavtliggende ådal. På begge sider så de skovpartier, der vekslede med bølgende kornmarker. Det var et velkendt og typisk dansk landskab, som de to kendte hjemmefra.

Ved landsbyen Hornbæk et par kilometer uden for Randers begyndte vejen at gå jævnt opad, og snart kunne de to rejsende skue ud over store bakker bevoksede med lyng. Langsomt, kilometer for kilometer, skiftede landskabet karakter. Det jyske landskab bød på ”vide udsigter, der bærer et præg af storhed, som er aldeles forskellig fra det man har i Sjælland”, skrev den ene af de to mænd i sin rejsedagbog. Og det var ikke kun landskabet, der nu

Badestederne i Nordsjælland oplevede en opblomstring, da Kystbanen fra 1860'erne bragte titusindvis af københavnere på dagsudflugter eller ophold på pensionater og badehoteller. Stranden blev en social arena for badning, rekreation og leg, og unge kvinder på cykler blev et særkende for dansk turisme. Billedet fra Hornbæk blev anvendt som forside på turistbrochuren *Dänemark* i 1935. || Sven Türck/Det Kgl. Bibliotek

blev umiskendeligt jysk og fremmedartet. På kroen i den lille landsby Hammershøj fik de serveret deres ”første jyske måltid [...] med brød af en påfaldende mørkhed [...] som for resten var uskadeligt”. Fra kroen fulgte de en nordligere rute, som krydsede ind over et stort og øde hedeområde, hvor vejen svandt ind til et sandet hjulspor og til sidst næsten helt forsvandt. Omkring middagstid nåede de frem til herregården Tjele.

De to rejsende var den 25-årige digter H.C. Andersen (1805-1875) og den 27-årige maler Martinus Rørbye. For dem begge var det deres første rejse til Jylland. De var ankommet til Aarhus en uge tidligere med det moderne dampskib *Dania*, der var begyndt at sejle på ruten København-Aarhus i 1827. Rytget om de to unge kunstnere fra København var løbet dem i forvejen, og ved ankomsten til Aarhus

stod byens fremtrædende borgere klar med en varm velkomst. De næste dage blev de vist rundt til alle byens seværdigheder. De rejste videre hver for sig, men mødtes atter i Randers, hvor de tilbragte aftenen sammen, og næste morgen fulgtes de ad vestover mod Jyllands hjerte. På Tjele skiltes deres veje igen.

H.C. Andersen fortsatte til Viborg, hvor han endnu en gang fik en strålende modtagelse af byens fremtrædende borgere og den følgende dag tog på sightseeing rundt i byen og til ruinerne ved Hald Sø. Hovedformålet var dog udflugter til den store jyske hede, hvor han mødte omstrefjende grupper af tattere og natmænd. H.C. Andersen planlagde at skrive en historisk roman og søgte til dette formål ”Walter Scott’ske” landskaber. Den engelske forfatter Walter Scott (1771-1832) var berømt for sine stemningsfulde beskrivelser af Skotlands barske bjerge og vidtstrakte højland, der fungerede som en storladne ramme om de populære historiske romaner. I Jylland søgte Andersen derfor en mere storslået og intens dansk natur, der kunne stå som kontrast til de lyse bøgeskove og milde sjællandske marker der siden 1700-tallet havde repræsenteret det typiske danske landskab i maleri og litteratur. H.C. Andersen fik dog aldrig færdiggjort sin historiske roman. Hans første rejse til Jylland endte i kunstnerisk henseende uden store resultater, og han fandt ikke en måde at give rejseindtrykkene fra den jyske natur en litterær form. Ikke i første omgang i hvert fald.

Martinus Rørbye blev fem dage på Tjele, hvor han tog på udflugt og søgte nye motiver til sine skitser. Det vidtstrakte Tjele Gods bød på et afvekslende landskab med både skov, sø og hede. Han tog derfra videre til Viborg, hvor han opholdt sig i tre dage og så alle byens seværdigheder, inden han rejste videre til Thisted, hvor han besøgte sin mo-

ster, der var gift med amtmanden. I Thisted blev der arrangeret udflugter til Vestervig og Vesterhavet, men turen gennem det øde og barske landskab i Thy faldt ikke i hans smag. I Thisted fandt han enkelte maleriske scenerier med solnedgang over Limfjorden mod det bakkede landskab, men i forhold til tidens maleriske idealer udviste landskabet i hans øjne en graverende mangel på træer! Hans rejse gik videre gennem Vendsyssel til Frederikshavn, hvor han besøgte sin bror, før han fortsatte med skib til Norge. I 1833 og i 1848 var han igen i Jylland og nåede helt til Skagen, hvor han som den første malede klitlandskaber, Vesterhavet, strandinger og de lokale fiskere. Rørbye blev dermed en pioner for den opdagelse af det vestjyske landskab, der næsten et halvt århundrede senere gav Skagen en særlig plads i dansk billedkunst. Og på samme tid gjorde byen til et af landets mest fashionable badesteder.

Turister og rejsende

H.C. Andersen og Martinus Rørbye har næppe opfattet sig selv som turister under deres Jyllandsrejse i 1830. Men ikke desto mindre repræsenterer de en ny generation af rejsende, der var drevet af trangen til at opleve og opdage. Deres rejse bestod grundlæggende i sightseeing til byer, herregårde, ruiner, landskaber, kyster samt mødet med fremmedartede lokale skikke, der skulle levere inspiration til kunstnerisk bearbejdning og nye motiver enten i litteraturen eller maleriet. Den nye rejsemode vandt frem blandt borgerskabets velhavende elite, som nu begyndte at opsøge landskaber og historiske seværdigheder. Om sommeren flokkedes den københavnske elite omkring de stejle skrænter ved Møns Klint og ved Gåsetårnet i Vordingborg kun en dagsrejse fra hovedstaden. ”Lystrejser” kaldtes det i tidens sprogbrug. På den ene side var rejserne udtryk for

frihed og en individuel livsudfoldelse, der stod i kontrast til hverdagen, arbejdet, byerne og civilisationens snærende bånd. På den anden side var den nye sightseeing knyttet til borgerlige dannelsesidealer om at udvide sin horisont og tilegne sig viden om natur, geografi, historie, kunst og kultur.

De nye rejser stod i modsætning til en tidligere forståelse af rejser som en anstrengelse, der blot skulle overstås. Det engelske *traveller* har faktisk rod i det franske ord *travail*, altså arbejde. De nye rejser var derimod rekreation og oplevelse. En dansk rejseforfatter beskrev i 1825 en rejse til Skotland, hvor han havde mødt engelske familier, der opsøgte udsigtspunkter og historiske seværdigheder, de kendte fra Walter Scotts romaner. Englænderne betragtede rejser som et forbrugsgode og en statusmarkør, forklarede han sit danske publikum. De var *tourister*:

”Med dette navn betegnes de talrige engelske rejsende, der om sommeren ses adspredte over hele landet, men i størst antal på visse særlige steder. En engelsk familie, som vil gøre fordring på noget at hæve sig over den laveste klasse, må nødvendigvis tilbringe en del af sommeren på rejser”.

Det nye ord vandt indpas i Danmark. I *Meyers Fremmedordbog* fra 1837 optræder ”tourist” simpelthen som et andet ord for rejsende, men i de senere udgaver var forklaringen udvidet til at gælde en person, ”der rejser i fremmede lande til sin fornøjelse eller belæring”. Det var en vigtig tilføjelse, som vidnede om, at de første turister var ude i et vigtigt ærinde, der også havde rod i dannelsesrejsens idealer.

Turistlandet Danmark

Straks efter at de sidste kanoner var affyret i Napoleonskrigene i 1815, tog rejseaktiviteten blandt Europas adelige og borgerlige elite et kraftigt opsving. Fra Europas storbyer søgte de ud mod stor-slåede bjerglandskaber og maleriske floder, antikke fortidsminder og historiske byer. De søgte først og fremmest mod Schweiz og Italien, siden også til Tyskland, Frankrig, Spanien og Grækenland. Og efterhånden også til Skandinavien og de fjerneste afkroge af kontinentet. Kurbade og badeanstalter bredte sig langs de nordeuropæiske kyster, hvor badning i havet under lægeligt opsyn blev kombineret med selskabelighed blandt ligestillede. Kystlandskaber, ofte fjerne og afsidesliggende i den nationale periferi, fik dermed ny betydning som rekreative landskaber. En ny litterær genre vandt frem. De populære rejsebeskrivelser bedømte naturen ud fra nye æstetiske kriterier, der udpegede bjerge, kyster, maleriske landskaber, udsigtspunkter, oldtidsminder, historiske borge, slotte, monumenter, landsbyer og hovedstæder som seværdigheder, turisterne burde og skulle opsøge.

Det gjaldt også i Danmark. Turistlandet Danmark blev skabt, da de velbjærgede folk med hat og spadserestok i hundredvis gav sig til at opsøge iøjnefaldende landskaber og historiske mindesmærker, der blev udpeget som nationale seværdigheder i et unikt dansk landskab. Da jernbaner og dampskibe sidst i 1800-tallet sænkede både rejsetid og billetpris, fulgte middelklasseturisterne efter i titusinder. Efter Anden Verdenskrig fik masseturismen sit gennembrud og blev et forbrugsgode for millioner, der påvirkede alle dele af landet.

I den tidligste turisme var der en tæt, nærmest sammenfiltret, forbindelse mellem litterær beskrivelse, landskabsmaleri og turistattraktion. Det står

Himmelbjerget var Jyllands første turistattraktion. Toppen var allerede kendt som udflugtsmål, da digteren St. St. Blicher (1782-1848) i 1833 skrev ordene: "Min pen er ingen pensel. Rejs! Rejs selv til Himmelbjerget, og se!" Hjuldamperen Hjejlen begyndte at fragte turister fra Silkeborg og Ry til Himmelbjerget i 1861. Udsigtstårnet på toppen kom til i 1875 og blev straks udsat for kritik. Turismens alt for tydelige tilstedeværelse ødelagde naturens majestætiske storhed, syntes nogle. Plakat af Henrik Hansen (1902-1980) fra 1942. Plakaten er gengivet med tilladelse fra Henrik Hansens barnebarn og rettighedshaver Camilla Werge Laub. || Camilla Werge Laub

tydeligt i denne beskrivelse fra toppen af Himmelbjerget i 1869:

"Men når man først toppen [...] er maleriet for stort og udstrakt til, at øjet på én gang kan opfatte det; forgrund, mellemgrund og baggrund er hver for sig så storslåede og hinanden så modsatte, at man først kan begynde at nyde enkelthederne efter længere tids dvælen ved det hele [...] Da kunne vi på forhånd indestå dem for, at ingen vil fortryde turen, og at de intetsteds på én plet ville finde en værdigere repræsentant for den jyske natur med dens tavse alvor end netop her – på Himmelbjerget".

Fra omkring 1830 og frem til 1967 blev der i turismen etableret en lang række grundlæggende seværdigheder og fortællinger, der har holdt ved i branchens markedsføring af Danmark helt frem til i dag. Undervejs gennemgik selve turismen så fundamentale forandringer, at den næppe var til at kende igen, og da Danmarks Turistråd blev dannet i 1967, var organisationens hovedopgave at markedsføre Danmark som rejsemål for udenlandske turister. Turisme var blevet til en økonomisk branche, der stadig betegnes som et af Danmarks vigtige eksport-erhverv.

Forskningen i dansk turisme har især behandlet turisme som et erhverv, der fik sit gennembrud med masseturismen i midten af 1900-tallet og siden har været en succeshistorie med næsten uafbrudt vækst. Oprettelsen af Danmarks Turistråd fremstår i den optik som en statslig institutionalisering og nødvendig professionalisering af dansk turisme. Historiske perspektiver på dansk turisme har derimod været næsten komplet fraværende. Historikere, litteraturhistorikere, kunsthistorikere og arkitekturhistorikere har leveret adskillige

HIMMELBJERGBYEN

SILKEBORG

vigtige bidrag til forståelsen af turismens historie. Det har blot rokket en smule ved den indskrænkede forståelse af fænomenet turisme, der gennemsyrrer offentlig debat, organisationer, turismeforskningen og endda de tilgængelige definitioner, nemlig en forståelse af turisme som et vigtigt eksporterhverv, der har behov for centraliseret politisk planlægning.

Men turistlandet Danmark er meget mere end det. Det er også historien om danske malere og forfattere, der sammen med deres medrejsende fra borgerskabet eksperimenterede med nye måder at bruge naturen på og gennem deres rejser skabte et dansk landskab og en række nationale fortællinger. Det er en historie, hvor selve rejsen og kulturmødet med det fremmede blev set som en mulighed for – og et krav om – både fornøjelse og læring, der skulle afsætte mentale spor og forandring i turisten. Hvor badhotellernes storhedstid fra slutningen af 1800-tallet indvarslede en ny og friere kropskultur og åbnede kystlandskaber i nationens periferi for danskerne. Og siden hen også for vores naboer i Tyskland, Norge, Sverige og England. Hvor lokale turistforeninger, der ikke kun så kommercielle muligheder, men også et nationalt dannelsesprojekt i turismen, ofte var med i oprettelsen af sommerkolonier, skoleudflugter og teltpladser. Og hvor Thorvald Staunings (1873-1942) socialdemokratiske regering i 1930'erne brugte turistbrochurer til at give det moderne Danmark et nyt internationalt image som verdens førende land i social velfærd. Og som smart nok forstod ikke at gøre brug af lige netop det argument i turistbrochurer henvendt til svenskerne.

Det er en historie, hvor oprettelsen af en statslig og professionel markedsføringsorganisation ikke står som begyndelsen på dansk turisme. Snarere må etableringen af Danmarks Turistråd i 1967 anses

som en bevidst nyorientering af den organiserede danske turisme, der brød med de foregående 150 års historiske udvikling.

Kort sagt: Denne bog fortæller en overset eller endog glemt historie om dansk turisme – fra en tid, hvor andre udviklingslinjer stod åbne, og hvor turismen også indeholdt et mellemfolkeligt ideal og et potentiale for forandring i mødet med det fremmede.

– og Den Lille Havfrue

H.C. Andersen havde faktisk selv reflekteret over det at rejse og den rejsendes muligheder i mødet med det fremmede. Det gjorde han i eventyret om ”Den Lille Havfrue”, der udkom i 1837, og som var blevet til under indtryk af H.C. Andersens intense rejseaktivitet til Tyskland og Italien i årene forinden.

Eventyret fortæller den ulykkelige historie om den lille havfrue, der brændende ønsker sig at få ben i stedet for en fiskehale, så hun kan betræde landjorden og møde sin elskede prins. Grundlæggende er det en tragisk historie om at føle sig fremmed i sin egen verden. Men det er også en historie om mødet med det fremmede gennem rejser. Eventyret fortæller om udflugter til lysende byer med tårne og spir, til høje bjerge, udsigtspunkter og kyster. Sightseeing, som H.C. Andersen åbenlyst forventede, hans læsere måtte være bekendt med. Handlingen får sin dynamik gennem havkongens døtre, de unge havfruer, som på deres 15-års fødselsdag får lov til at stige op til havoverfladen og betragte menneskenes verden. Det er en rituel overgang til voksenlivet, som for de fem ældste søstre bliver både helt fantastisk og ganske overfladisk: